

Aygün Əlizadə

<https://orcid.org/0009-0001-5269-0299>

Associate professor, doctor of philosophy, Azerbaijan National Academy of Sciences
Sharqsunasliq Institute, Azerbaijan, aygunalizade@yahoo.com

Atf Künyesi | Citation Info

Əlizadə, A. (2024). Şəhabəddin Söhrəvərdinin “Fi Həqiqətül-Eşq Ya Munisul-Uşşaq” Əsərinin Tərcüməsi və Şərhi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 (2), 1044-1067.

Şəhabəddin Söhrəvərdinin “Fi Həqiqətül-Eşq Ya Munisul-Uşşaq” Əsərinin Tərcüməsi və Şərhi

Xülasə

“Munisul-uşşaq” Söhrəvərdinin farsdilli risalələri arasında öz məzmun gözəlliyi ilə fərqlənir. Bu əsər sufi əsəri olsa da, məzmunu bütünlüklə “Yusif və Züleyxa” dastanından götürülmüşdür. Söhrəvərdiyə qədər və ondan sonra “Yusif və Züleyxa” mövzusunda yazılan heç bir əsərin süjeti bu qədər dolğun və maraqlı qurulmamışdır. Əsəri maraqlı edən cəhət hüsn, eşq, hüznün obrazları üçün Yusif, Züleyxa və Yaqub surətlərindən istifadə olunmasıdır. Belə bir metoddan istifadə olunması farsdilli sufi ədəbiyyatın birinci, bəlkə də sonuncudur. Əsərin adından da görüldüyü kimi burada eşq dastanından bəhs olunur. Amma məqsəd təkcə eşqin bəyanı yox, həm də ağıl və mərifətin bəyanıdır. Bu əsərin dili o qədər rəvan və cəlbedicidir ki, oxuduqca ondan ayrılmaq olmur. Əsərdə Quran ayələri, fars və ərəb dilində kiçikhəcmli şeirlər, iki Quran qissəsi vardır.

Açar sözlər: Munisul Uşşaq, Şəhabəddin Söhrəvərdi, eşq, hüzn, əql

A Translation and Interpretation of Shihab Al-Din Suhrawardi's “Fi Haqiqat Al-‘Ishq / Munis Al-‘Ushshaq” Work

Abstract

Munis al-Ushshaq is distinguished among Suhrawardi's Persian tractates with its elegance of content. Despite being a Sufi work, its content was taken as a whole from the “Yusuf and Zulaikha” work. The plot of no work written on the topic of Yusuf and Zulaikha before and after Suhrawardi could become so perfect and interesting. Elements making the work so interesting were the usage of the

characters of Yusuf, Zulaikha and Ya'qub for features as elegance, love and lament. It was the first and also probably the last time such a method used in Persian Sufi literature. As seen from its name, the work presents a story of love, where, at the same time, declamation of love is made together with the declamation of wisdom and the gnostic knowledge. The language of the work is so fluent and attractive that urges the reader to continue reading. It contains verses from the Quran, small-size poems in Arabic and Persian and two stories from the Quran.

Keywords: *Munis al-Ushshaq, Shihab al-Din Suhrawardi, Love, Lament, mind*

Giriş

Şəhabəddin Söhrəvərdinin “Munisul-uşşaq” (Sohreverdi, 1377) əsəri onun həm fars, həm də ərəbdilli sufi risalələri arasına öz ideyası, süjeti və obrazlar sistemi ilə diqqəti cəlb edən maraqlı bir əsərdir. İşraq fəlsəfəsini ən yüksək səviyyəsinə çatdıran Şəhabəddin Söhrəvərdi İbn Sinanın təsiri ilə bir çox ölməz əsərlər miras qoyub getmişdir. Onlardan “Risale-ye teyr” əsərinin fars dilinə tərcüməsini, “Həyy bin Yəqza”nın davamı olaraq “Qorbətül-qərbiyyə” əsərlərini xüsusi vurğulmaq lazımdır. Belə ki, Söhrəvərdi “Risale-ye teyr” əsərinin təsiri ilə “Əql-e sorx” (“Qırmızı ağıl”) və “Səfir-e Simorğ” (“Simorğun səsi”) əsərlərini yazmışdır. Belə düşünürük ki, Söhrəvərdi “Munisul-uşşaq” əsərini də İbn Sinanın tam şəkildə əlimizə çatmayan “Eşq” risaləsinin təsiri altında qələmə almışdır. Bu əsərin süjeti olaraq Quranın iki hekayəsi Yusif və Adəm peyğəmbər dastanlarından bəhrələnmişdir. “Munisul-uşşaq” əsəri o qədər böyük əks-səda doğurmuşdur ki, sonradan Teymuri dövrünün müəllifi Sibək Nişapuri onun təsiri ilə “Hüsn və del”, Məhəmməd Füzuli isə “Səhhət və mərəz” əsərlərini yazmış və indiyə qədər də bu əsərlər irfan ədəbiyyatının inciləri kimi hamı tərəfindən çox böyük maraqla mütaliə olunur.

“Munisul-uşşaq” əsərinin tərcüməsi

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَ بِهِ نَسْتَعِينُ

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ

(Ya Rəsulum!) Biz bu Quranı sənə vəhy etməklə sənin üçün ən gözəl hekayəti (qissəni) danışırıq. Hərçənd ki, sən əvvəlcə (ondan) əsla xəbərdar deyildin (Qurani-Kərim, 1991, 12/3).

و لولاكم ما عرفنا الهوى

و لولا الهوى ما عرفناكم

(Jafar, 1375, s. 235).

Sən olmasaydın, istəkdən xəbərimiz olmazdı

Əgər istək olmasaydı, səni tanımazdıq.

گر عشق نبودى و غم عشق نبودى

چندین سخن نغز که گفتی که شنودی؟

ور باد نبودى که سر زلف ربودى

رخساره معشوق به عاشق که نمودى

(Jafar, 1375, s. 235)

Əgər eşq olmasaydı, eşq qəmi də olmazdı

Bu qədər gözəl sözü kim deyib, kim eşidərdi?

Və əgər külək olmasaydı, zülfün ucunu yelləməzdi

Məşuqun üzünü aşiqə kim göstərərdi?

I Fəsil

2) Bil ki, Sübhan və mütəal Allahın yaratdığı ilk şey bir gövhər idi parlaq, onu ağıl adlandırdı ki, “اول ما خلق الله تعالى العقل” (Allah-Təalanın ilk yaratdığı ağıldır) və bu gövhərə üç xüsusiyyət bəxş etdi: Biri Haqqı tanımaq, biri özünü tanımaq və biri əvvəl olmayıb sonra olanı tanımaq. Allah-Təalanı tanımağa bağlı olan xüsusiyyətdən hüsn yarandı ki, onu “gözəllik” adlandırırlar, özünü tanımağa aid olan xüsusiyyətdən eşq yarandı ki, onu “mehr” adlandırırlar, yox idi, sonra oldu xüsusiyyətindən hüzn yarandı ki, onu “kədər” adlandırırlar. Eyni bulaqdan yaranmış olan hər üçü bir-birinin qardaşıdırlar. Böyük qardaş olan hüsn özünə baxdı, özünü yaxşı əzəmətli gördü, onda sevinc yarandı, bir təbəssüm etdi, neçə min müqərrəb mələklər o təbəssümdən yarandı. Ortancıl qardaş olan eşqin hüsnlə ünsiyyəti var idi, gözünü ondan çəkə bilmirdi, xidmətində idi, hüsnün təbəssümü yarananda onda bir həyəcan yarandı, iztiraba düşdü, bir hərəkət etmək istədi, kiçik qardaş olan hüzn ondan asıldı, bu asılmadan asiman və yer yarandı.

II Fəsil

3) Torpaqdan olan Adəmi (ə) yaradanda mələklər aləminə səs düşdü ki, müxalif dörd [ünsürdən] bir xəlifə yaratdılar. Birdən təqdir rəssamı tədbir pərgarını torpaq taxtasına qoydu, gözəl bir surət yarandı. Bir-birinə düşmən olan bu dörd ünsürü xüsusi zabitlər olan bu yeddi gedənə [planet] verdilər ki, onları altı cəhətli zindəndə məhbus etdilər. Necə ki, günəş Cəmşidi qırx dəfə mərkəzin ətrafına çıxdı, “Qırx sabah” tamam olanda insanlıq köynəyini boyunlarına saldılar ki, dörd ünsür yeganə oldu. Adəmin (s) xəbəri mələkutda yayılanda mələkut əhlinə onu görmək arzusu yarandı. Bu halı hüsnə ərz etdilər. Padşah olan hüsn dedi ki, əvvəl mən tək irəli gedim. Əgər mənim xoşuma gəlsə, bir neçə gün orda qalaram, [sonra] siz də mənim ardımca gəlin. Elə isə hüsn sultanı əzəmət miniyinə mindi və Adəm varlığının şəhərinə üz qoydu. Ürəkoxşayan xoş və xürrəm bir yer tapdı, endi, Adəmi tamamilə tutdu, elə ki, Adəmdə heç nə qoymadı. Eşq hüsnün getməsindən xəbər tutanda əlini hüznün boynuna saldı və hüsnün

ardınca getdi. Mələkut əhli xəbər tutanda birdəfəlik onların ardınca getdilər. Eşq Adəmin məmləkətinə çatanda hüsnü izzət tacını başına qoyan və Adəmin varlıq taxtında oturan [halətdə] gördü. Özünü orada yerləşdirmək istədi, alnı dəhşət divarına dəydi, yerə yıxıldı. Hüzn dərhal əlini tutdu. Eşq gözünü açanda mələkut əhlini gördü ki, sıx gəlmişdilər. Üzünü onlara tutdu, onlar özünü ona təslim etdilər və öz padşahlığını ona verdilər. Və hamılıqla hüsnün dərğahına üz tutdular. Yaxına gələndə eşq başçı olduğundan öz naibliyini hüznə verdi və dedi: hamı yeri öpsün. Çünki yaxın olmağa dözümləri çatmadı. Mələkut əhlinin gözü hüsnə düşəndə hamı səcdəyə getdilər və yeri öpdülər ki, “فسجد الملائكة كلهم اجمعون”

III Fəsil

Hüsn bir müddət idi ki, Adəmin varlıq şəhərindən çıxmışdı və öz aləminə üz tutub gözləyirdi ki, harada onun izzətinə layiq olan bir nişanə tapacaq. Növbə Yusifə çatanda hüsnə xəbər verdilər, hüsn dərhal yola düşdü. Eşq hüznün köynəyinin qolundan tutdu və hüsnün dalınca getdi. Yaxın gələndə hüsnü gördü ki, özünü Yusifə qatmışdı. Belə ki, hüsnlə Yusifin arasında heç bir fərq yox idi. Eşq hüznə buyurdu ki, təvazö halqasını tərپətsin. Cənab hüsndən səs gəldi ki, kimdir. Eşq hal dili ilə cavab verdi ki

چاکر ببرت خسته جگر باز آمد
بیچاره بپا رفت و به سر باز
(Jafar, 1375, s. 237).

Qulun yanına ciyəri xəstə qayıtdı

Biçarə ayaqla getdi, baş ilə qayıtdı.

Hüsn istiqna əlini tələbin sinəsinə qoydı, eşq həzin səslə bu beyti oxudu:

به حق آنکه مرا هیچ کس بجای تو نیست
جفا مکن که مرا طاقت جفای تو نیست
(Jafar, 1375, s. 237).

Həqiqətən mənim sənə tay kimsəm yoxdur

Cəfa etmə ki, mənim sənin cəfana taqətim yoxdur.

Hüsn bu nəğməyə qulaq asıb rahatlıqla ona cavab verdi:

ای عشق شد آنکه بودمی من بتو شاد
امروز خود از تو نمى آید یاد
(Jafar, 1375, s. 238).

Ey eşq, vaxt var idi, mən sənənlə şad idim

Bu gün özüm səndənəm, yadına gəlmir.

Eşq elə ki, ümitsiz oldu, hüznün əlini tutdu, heyrət biyabanına üz qoydu və öz-özünə bunu zümzümə edirdi :

بر وصل تو هیچ دست پیروز مباد
جز جان من از غم تو با سوز مباد
اکنون که در انتظار روزم برسد
من خود رفتم کسی بدین روز
(Jafar, 1375, s. 238).

Sənin vəslinə heç bir əl qalib olmasın
Mənim canımdan qeyrisi sənin qəminə yanmasın
İndi ki, intizarda günüm [sona] çatdı
Mən özüm getdim kimsə bu günə qalmasın.

Hüzn hüsndən ayrı qaldığından eşqə dedi: Biz hüsnün xidmətində səninlə idik, ondan xirqəmiz var, bizim pirimiz odur. İndi ki, bizi ayırdılar tədbir odur ki, hər birimiz bir tərəfə üz tutaq, riyazət hökmü ilə səfərə çıxaq, bir müddət sabitqədəm dünyanın ayağı altında tapdanaq, təslim yaxasını başımıza çəkək, qəza və qədər rəngbərəng səccadəsində bir neçə rükət [namaz] qılaq, olsun ki, bu varlıq və fəsad ələminin tərbiyəçiləri olan bu yeddi guşəneşin pirin səyi ilə şeyxin xidmətinə qayıdaq. Bu qərara gəldikdə hüzn Kənan şəhərinə üz qoydu və eşq Misir yolunu tutdu.

IV Fəsil

Hüznün yolu yaxın idi, bir mənzillə Kənana çatdı, şəhərin qapısından daxil oldu, bir pir istəyirdi ki, bir neçə günü onunla keçirsin. Kənanlı Yaqubun xəbərini eşitdi, birdən onun evinin qapısından daxil oldu, Yaqubun gözü ona sataşdı, siması tanış və onda eşq əlaməti görünən bir müsafir gördü. Dedi: Mərhəba! Mən şadlıqla gəlmisən, axır hansı tərəfdən bizim yanımıza təşrif gətirmisən? Hüzn dedi: “Nakocaabad” [laməkan] ölkəsindən, pakların şəhərindən. Yaqub təvazö əli ilə səbr səccadəsini sərdi və hüznü orada oturtdu və özü onun yanında oturdu. Bir neçə gün keçdi, Yaqubun hüznə ünsiyyəti yarandı, belə ki, bir an onsuz qala bilmirdi. Nəyi vardısı, hüznə bəxş etdi, əvvəl gözünün qarasını peşkeş etdi ki,

وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ

Dərd-qəmdən (həmişə ağlamaqdan Yəqubun) gözlərinə ağ gəldi (Qurani-Kərim, 1991, 12/84) sonra evini “beytül-əhzan” adlandırdı və idarəçiliyi ona verdi :

از خصم چه باک چون تو یارم باشی
یا در غم هجر غمگسارم باشی
گو خصم کنار پر کن از خون جگر
چون تو به مراد در کنارم باشی
(Jafar, 1375, s. 239).

Düşməndən nə qorxu, əgər sən yarım olsan

Ya hicran qəmində qənimə şərik olasan
Düşməyə də kənara [çəkil], ciyərin qanı ilə doldur
Əgər sən muradımca yanımda olsan.

V Fəsil

Və o biri tərəfdən həyəcanlı eşq Misrə getdi, iki mənzili bir mənzil edib Misirə çatdı və beləcə yoldan bazara daxil oldu :

عشق به بازار روزگار برآمد
دمدمه حسن آن نگار برآمد
عقل که باشد کنون چو عشق خرامید
صبر که باشد کنون چو یار برآمد
نام دلم بعد چند سال که گم بود
از خم آن زلف مشکبار برآمد
(Jafar, 1375, s. 239).

Eşq ruzgarın bazarına daxil oldu
O nigarın hüsnünün hiyləsi üzə çıxdı
Ağıl kim olar indi, çünki eşq gəldi
Səbr kim olar indi, çünki yar gəldi
Qəlbimin adı neçə il itəndən sonra
O müşksaçan zülfün buruğundan çıxdı

Misir şəhərinə vəlvələ düşdü, adamlar toplaşdılar, eşq qələndər kimi, üzü tərəşlanmış [vəziyyətdə] hər yerdən keçir, hər xoşüzlü oğlana baxırdı, hər guşədən ciyərpərəxtəxtarırdı. Heç kəs onun işinə rast gəlmirdi. Əziz-i Misrin sarayının yerini soruşdu və Züleyxanın hücrəsinin qapısından başını içəri saldı. Züleyxa bu hadisəni görəndə ayağa qalxdı, üzünü eşqə tutub dedi: Ey yüz min əziz can sənə fəda olsun, hardan gəlib hara gedirsən və sənə nə çağırırlar? Eşq ona cavab verdi ki, Mən beytul-müqəddəsənəm, ruhabad məhəlləsindən, hüsnün qapısından. Hüsnün qonşuluğunda bir evim var, mənim peşəm səyahətdir, tək sufiyəm, hər vaxt bir tərəfə üz tuturam, hər gün bir mənzildə oluram, hər gecə bir yerdə qərar tuturam. Ərəbdə olanda məni “eşq” çağırırlar, Əcəmə gələndə mənə “mehr” deyirlər. Asimanda təhrik etməklə məşhürəm, yerdə sakitləşdirməklə tanınıram, çoxdankı olsam da, hələ cavanam və heç nəsiz olsam da, böyük nəsilənəm. Mənim qissəm uzundur. “فی قصتی طول وانت ملول.» Biz nazla bəslənmiş, ehtiyac üzü görməmiş üç qardaş idik, əgər öz vilayətimizin əhvalını danışsam və orda olan qəribəlikləri vəsf etsəm, başa düşməzsiz və dərk edə bilməzsiz. Amma elə bir vilayətdir ki, bizim vilayətlərin ən sonuncusu odur və sizin vilayətdən yolu tanıyan doqquz mənzilə ora çata bilər. O vilayət haqqında siz başa düşən səviyyədə danışım. Bil ki, bu doqquz mərtəbəli köşkün

yuxarısında bir tağ vardır ki, ona “can şəhristanı” deyirlər və onun izzətdən olan divarı və əzəmətdən olan xəndəyi vardır. Və o şəhristanın darvazasında cavansaçlı bir qoca vardır və onun adı “cavid-i xerəd” pıridir, o öz yerindən tərənəmədən həmişə səyyahlıq edir və yaxşı qoruyandır, ilahi kitabı oxuya bilir və əzəmətli fəşahətə malikdir, amma laldır. Qədim ilə aiddir, amma il görməmişdir və çox qədimdir, amma süslük hələ ona yol tapa bilməmişdir. Kim o şəhristana çatmaq istəsə, bu dörd tağdan altı kəndiri kəssin və eşqdən bir kəmər düzəltsin, şövq miniyinə zövq yəhərini qoysun və aclıq mili ilə oyaqlıq sürməsinə gözə çəksin və bilik qılıncını ələ alsın və kiçik dünya yoluna çatsın, şimal tərəfdən daxil olsun məskun dördə biri [insan yer kürəsinin dördə birində məskən salmışdır] tələb etsin. Və şəhristana çatanda üç təbəqəli bir köşk görər: Birinci təbəqənin iki hücrəsi var, birinci hücrədə suya bir taxt sərilmiş və biri o taxta söykənmişdir, təbiəti rütubətə meyllidir, çox zirəkdir, amma unutkanlıq ona üstün gəlir. Hansı çətinliyi ona desən, dərhal həll edər, amma yadında qalmaz. Və onun qonşuluğunda ikinci hücrədə oddan bir taxt sərilmiş və biri ona söykənmişdir, təbiəti quruluğa meyllidir, cəld çevik, amma çirkin, rəmzləri gec kəşf edə bilər, amma dərk etdisə, heç vaxt yadından çıxarmaz. Onu görəndə yağlı dili işə salar, onu rəngli şeylərlə aldatmağa başlayar və hər an özünü bir şəkildə ona təqdim edər. Onunla heç iltifat etməməlidir, ondan üz çevirməli, miniyə qışqırmalı və ikinci təbəqəyə getməlidir. Orada da iki hücrə görər, birinci hücrədə küləkdən taxt salınmış, biri o taxta söykənmişdir, təbiəti soyuğa meyllidir, yalan demək, böhtan atmaq, hərzə danışmaq, öldürmək, yoldan çıxarmağı sevir. Və həmişə bilmədiyi şeyə hökm edir. Və onun qonşuluğunda ikinci hücrədə buxardan bir taxt sərilmiş və o taxta biri söykənmişdir, təbiəti hərarətə meyllidir, yaxşını-pisi çox görmüş, gah mələklər kimi olur, gah divlər kimi, qəribə şeyləri onda taparlar, həmçinin yaxşı nicat bilir və cadunu ondan öyrənirlər. Onu görəndə yaltaqlıq edər və əlini cilovuna salıb onu həlak etməyə çalışar. Qılıncı ona göstərər, qılıncdan qorxar və onun qarşısından qaçar. Üçüncü təbəqəyə çatanda ürəkaçan bir hücrə görər və o hücrədə torpaqdan bir taxt sərilmişdir, biri o taxta söykənmişdir, təbiəti orta həddə yaxın, fikir ona üstün. Onun yanında çoxlu əmanət toplanmışdır, ona nə tapşırırsalar, heç xəyanət etməz, bu camaatdan əldə olunmuş qəniməti ona tapşırırlar ki, başqa bir vaxt işə yarasın. Ordan ayrılanda getməyə başlar, qarşısına beş darvaza çıxar: Birinci darvazanın iki qapısı vardır və hər qapıda badama oxşayan uzun bir taxt sərilmişdir və önündə biri qara və biri ağ olan iki pərdə salınmış və darvazaya çoxlu bəndlər vurulmuşdur. Biri hər iki taxta söykənib, gözətçilik ona aiddir. O neçə illik yolu görə bilər, daha çox səfərdədir, öz yerindən tərənənər, hara istəsə gedər. Bir məsafə olsa da, qısa zamanda çatar, ikinciyə çatanda buyurar ki, hər kəsi darvazaya qoymasın və əgər bir yerdən bir dəlik yaransa, tez xəbər verər. Və ikinci darvazaya gedər, ikinci darvazanın iki qapısı vardır, hər qapının uzun dəhlizi vardır, iç-içə tilsimlənmişdir və hər qapının axırında dairəvi bir taxt

sərilmişdir və biri hər iki taxta söykənmişdir və o xəbər sahibidir və onun bir qapıya yolu vardır ki, həmişə üzündə olar. Və bu peyk təzə görünən hər surəti qəbul edər və ona çatdırar və o bunu dərk edər və ona buyurar ki, nəyi eşitsə tez desin, hər surətə özünə [çatmağa] yol verməsin və hər avazla yoldan çıxmasın. O oradan üçüncü darvazaya gedər. Üçüncü darvazanın da iki qapısı bardır və hər qapıdan uzun dəhliz gedir ki, hər iki dəhlizin başı bir hücrəyə birləşir və o hücrədə iki kürsü qoyulmuşdur və biri hər iki kürsüdə oturmuşdur və xidmətçisi vardır ki, ona külək deyirlər. Hər gün dünyanın ətrafını dolanır, gördüyü hər yaxşı və pisdən ona bir fayda gəlir və o bunu tərifləyir və xərcləyir. Ona deyir ki, alış-veriş az etsin və tullantının ətrafında fırlanmasın. Və oradan dördüncü darvazaya gələr və dördüncü darvaza bu üç darvazadan daha genişdir. Bu darvazada xoş sulu bulaq vardır, çeşmənin köynəyi mirvaridən divardır, çeşmənin ortasında rəvan taxt vardır və o taxtda biri oturmuşdur. Onu dadbilən adlandırırlar, o dörd müxalifi fərqləndirə bilir, hər dördünün bölgü və tərtibini o apara bilər. Və gecə-gündüz bu işlə məşğuldur, buyurar ki, o işi ehtiyac olan qədərində etsin. Və oradan beşinci darvazaya gələr və beşinci darvaza şəhristanın ətrafından çıxmışdır. Şəhristanda nə varsa, bu darvazanın ortasındadır. Bu darvazanın ətrafında bir büsat qurulmuşdur və biri büsatda elə oturmuşdur ki, büsat ondan dolmuşdur. Səkkiz müxalifə hökm edir, hər səkkizinin arasında fərq yaradır və bir an bu işdən qafil deyil, ona fərqləndirən deyirlər. Buyurar ki, büsat qət olunsun və darvazanı bağlayar. Bu beş darvazadan kənara çıxanda şəhristanın ortasına gələr və şəhristan meşəsinə gedər. Ora çatanda yandırılmış bir atəş görər və biri oturub həmin atəşdə nəşə bişirir. Biri atəşi gücləndirir, biri bərk tutmuşdur ki, bişsin, biri daha lətif olanı ayırır, qazanın dibində qalanı ayırır və şəhristan əhlinə paylayır. Lətif olanı lətifə verir, çirkin olanı çirkinə çatdırır. Bir ucaboynu dayanıb yeməyi qurtaranın qulağını tutur və yuxarı çəkir. Meşənin ortasında bir şir və vəhşi qaban dayanmışdır, biri gecə-gündüz öldürmək və parçalamağa məşğuldur, digəri oğurlamaq, yemək və içməyə məşğuldur. Yəhərdən kəməndi açır və onların boynuna atır, möhkəm bağlayır və ordaca onları atır, miniyin cilovunu tapşırır, mindiyi heyvana qışqırır və bir təpiklə bu doqquz qapıdan dünyaya çapır və can şəhristanının darvazasına çatır və özünü darvazanın qarşısına çatdırır. Dərhal pir salam verir, onu əzizləyir və öz yanına çağırır. Orada “ab-e zendeqani” [həyat suyu] adlanan bir bulaq vardır, orada qüsul etməsini buyurar. Əbədi həyat qazananda İlahi kitabı ona öyrədir. Bu şəhristandan yuxarıda bir neçə başqa şəhristan var, hamının yolunu ona göstərir və onları tanımağı öyrədir. Əgər o şəhristanların hekayəsini sizə desəm və onun şərhini versəm, sizin dərkiniz ona yetməz və mənə inanmazsınız və heyret dənizində qərq olarsınız. Bu qədərlə kifayətlənirəm və əgər dediklərimi dərk etsəniz, salamat can apararsınız.

VII Fəsil

Eşq bu hekayəni danışdıqda Züleyxa soruşdu ki, sənin öz vilayətindən gəlməyinin səbəbi nə idi? Eşq dedi: Biz üç qardaş idik, böyük qardaşı “hüsn” adlandırırlar və bizi o bəsləmişdir, kiçik qardaşı “hüzn” çağırırlar və o daha çox mənim xidmətimdə idi və biz hər üçümüz xoş idik. Birdən bizim vilayətimizdə səs yayıldı ki, torpaq aləmində birini yaratmışlar, çox qəribədir, həm göyə aiddir, həm yerə, həm cismanidir, həm ruhani, o tərəfi ona vermişlər, bizim vilayətdən də bir guşəni onun üçün seçmişlər. Bizim vilayət sakinlərində onu görmək arzusu yarandı, hamı mənim yanıma gəldilər və mənimlə məşvərət etdilər. Mən bu halı bizim öndərimiz olan hüsnə dedim. Hüsn dedi: Siz səbr edin ki, mən gedim və bir nəzər salım, əgər xoşum gəlsə, sizi çağıraram. Biz hamımız dedik ki, fərman sənindir. Hüsn bir mənzilə Adəmin şəhristanına çatdı, ürəyəyatan bir yer tapdı, oranı məqam etdi. Biz də onun ardınca gəldik. Yaxınlaşanda ona qovuşmağa təqətimiz olmadı, hamımız yorulduq və bir guşəyə yığıldıq. İndiyə qədər ki, Yusifin növbəsi gəlmiş, hüsnə ünvanı Yusifə verdilər. Mən və adı hüzn olan kiçik qardaım bu tərəfə üz qoyduq, ora çatanda hüsn bizim gördüyümüzədən də artıq olmuşdu. Bizə özünə yol vermədi, belə ki, çox yalvardıq, onun bizdən ehtiyacsızlığını çox görürdük.

می کن که جفات می بزید
می کش که خطاب می بسازد
بسیار بهی از آنچه بودی
نا دیدن مات می بسازد
در گریه و آه سرد می کوش
کین آب و هوات می بسازد
(Jafar, 1375, s. 244).

Cəfa et ki, sənə yaraşır
Öldür ki, xitab yaranır
Olduğundan çox yaxşısan
Görmədən mat qoyur
Ağlama, soyuq ahda çalış
Bu su və hava səni yaradır.

Biləndə ki, o bizdən ayrılmışdır hər birimiz bir tərəfə üz tutduq. Hüzn Kənanə tərəf getdi və mən Misir yolunu tutdum. Züleyxa bu sözü eşidəndə evi eşqə verdi və eşqi öz canından əziz tutdu. O vaxta qədər ki, Yusif Misirə gəldi. Misir əhli bir yerə topladı, xəbər Züleyxaya çatdı. Züleyxa bu macərəni eşqə dedi, eşq Züleyxanın yaxasından tutdu və Yusifin tamaşasına getdilər. Züleyxa Yusifi görəndə qabağa getmək istədi, ürəyinin ayağı heyrət daşına dəydi, səbr

dairəsindən çıxdı, danlaq əlini uzatdı, sağlıq çadırını parçaladı, bir dəfəyə sevdalı oldu. Misir əhli üstünə düşdülər və o özündən xəbərsiz bu beyti deyirdi:

VIII Fəsil

ما على من باح من حرج
مثل ما بي ليس ينكنم
زعموا اننى احبكم
و غرامى فوق ما زعموا
(Jafar, 1375, s. 244).

Bunu bəyan edənin heç bir eybi yoxdur

Sanki zarafat etmirəm

İddia etdilər ki, mən səni sevirəm

Və mənim sevgim onların iddia etdiklərinin üstündədir

Yusif Əzizi-Misir olanda xəbər Kənana çatdı, şövq Yaquba üstün gəldi. Yaqub bu haləti hüznə dedi, hüzn belə məsləhət gördü ki, Yaqub övladlarını götürsün və Misirə tərəf getsin. Yaqub hüznə razılaşdı və övladları ilə Misir yolunu tutdu. Misirə çatanda Əzizi-Misrin sarayının qapısından daxil oldu. Birdən Yusifi Züleyxa ilə padşahlıq taxtında oturan gördü. Gözünün ucu ilə hüznə işarə etdi. Hüzn eşqi görəndə hüsnün xidmətində diz çökdü, dərhal üzünü torpağa qoydu. Yaqub övladları ilə hüznə razılaşdılar və hamı üzünü yerə qoydular. Yusif üzünü Yaquba tutdu və dedi: Ey ata, bu həmin yuxunun təvildir ki, sənə demişdim: “يا
”ابت انى رأيت احد عشر كوكباً و الشمس و القمر رأيتهم لى ساجدين

“Atacan! Mən (yuxuda) on bir ulduz və Günəşlə Ayı gördüm. Gördüm ki, onlar mənə səcdə (təzim) edirlər” (Qurani-Kərim, 1991, 12/4).

IX Fəsil

Bil ki, hüsnün adlarından biri camaldır və biri kamal. Və hədisdə vardır ki: “ان الله تعالى
”جميل يحب الجمال” (Allah-Təala gözəldir və gözəlliyi sevir). Ruhani və cismani nə varlıq varsa, kamal axtarışındadırlar. Kimsəni görməzsən ki, onun camala meyli olmasın. Elə isə əgər yaxşı düşünsən hamı hüsnün axtarışındadır və onda çalışırlar ki, özlərini hüsnə çatdırsınlar. Və hamının sevimlisi olan hüsnə çatmaq da çətindir. Çünki hüsnə qovuşmaq yalnız eşq vasitəsilə mümkün olar. Və eşq hər kəsə özünə yol verməz, hər yerdə sığınacaq salmaz və hər gözə görünməz, əgər o səadətə layiq olan bir kəsin əlamətini görsə, hüznü göndərər ki, vəkil kimi evi pak etsin və kimsəni evə buraxmasın. Və eşq Süleymanın gəlişini xəbər versin və bu nidanı etsin ki

يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ

"Ey qarışqalar! Yuvalarınıza girin ki, Süleyman və ordusu özləri də bilmədən sizi (ayaqları altında) basıb əzməsinlər!" (Qurani-Kərim, 1991, 27/18).

Zahir və batin hiss qarışqalarının hər biri öz yerində qərar tutsun və ziyandan eşq qoşunu salamat qalsın. Yolun burnuna bir xələl dəyməsin. Və o ki, eşq gərək evin ətrafına dolansın, hamıya tamaşa etsin, qəlb hücrəsinə ensin, bəzisini xarab və bəzisini abad etsin. İşı həmin birinci üsulla etsin və bir neçə gün həmin işdə keçirsin, sonra isə hüsnün dərgahına getsin. Belə isə, məlum oldu ki, talibi mətluba çatdıran eşqdır. Cəhd etmək lazımdır ki, özünü ona layiq etsin ki, eşqi bilsin, aşıqlərin mənzil və mərtəbələrini tanısın, özünü eşqə təslim etsin və ondan sonra qəribəlikləri görsün.

سودای میان تهی ز سر بیرون کن
از ناز بکاه و در نیاز افزون کن
استاد تو عشق است، چو آنجا برسی
او خود به زبان حال گوید چون کن
(Jafar, 1375, s. 246).

İçiboş sevdanı başdan çıxart.

Nazı azalt, niyazı artır

Sənin ustadın eşqdır, əgər ora çatsan

O özü hal dili ilə deyər necə et.

X Fəsil

Məhəbbət son həddə çatanda ona eşq deyirlər "العشق محبه مفرطه". Və eşq məhəbbətdən xüsusidir. Çünki bütün eşq məhəbbət olar, amma bütün məhəbbət eşq olmaz. Və məhəbbət mərifətdən xüsusidir. Çünki bütün məhəbbətlər mərifətdir, amma bütün mərifətlər məhəbbət deyil. Və mərifətdən iki qarşılıqlı şey doğar ki, ona məhəbbət və ədavət deyirlər. Çünki mərifət cismani ya ruhaniyə uyğun olacaq bir şeydir ki, onu xalis xeyir adlandırırlar və mütləq kamal deyirlər və insan nəfsi onun axtarışındadır, istəyir ki, özünü ora çatdırsın və kamal qazansın. Ya bir şeylə olacaq ki, nə uyğundur, nə münasib. İstər ruhani, istər cismani onu xalis şər adlandırırlar və mütləq nöqsan deyirlər. Və insan nəfsi daim ordan qaçır və oraya təbii nifrəti yaranır. Birincidən məhəbbət qalxır və ikincidən ədavət. Belə ki, birinci mərifət pilləsi, ikinci məhəbbət pilləsi, üçüncü eşq pilləsidir. Hamının üzərində olan eşq aləminə nərdivanın iki pilləsi mərifət və məhəbbətdən sonra çatmaq olar və "خطوطین وقد وصلت" mənası budur. Həmçinin eşq aləmi mərifət və məhəbbət aləminin sonudur və ona qovuşma güclü alimlər və zahid həkimlərin məqsədidir. Və buradan demişlər:

عشق هیچ آفریده را نبود
عاشقی جز رسیده را نبود
(Jafar, 1375, s. 246).

Eşq heç bir varlıqda yox idi
Aşiqlik yalnız çatan [insanda] var idi.

XI Fəsil

Eşqi əşəqədən götürmüşlər və əşəqə o bitkidir ki, bağda ağacın dibində yaranır, əvvəl kökünü yerdə möhkəmləndirir, sonra başını çıxarır və özünü ağaca sarıyır və beləcə bütün ağacı bürüyənə qədər gedir. Ona elə işgəncə verir ki, ağacın damarlarının arasında nəm qalmır. Su və hava vasitəsilə ağaca çatan hər qıdanı tarac edir, o vaxta qədər ki, ağac quruyur. Həmçinin insanlıq aləmindədir ki, mövcudatın xülasəsidir. Həbbətül-qəlbə bağlı olan müntəsibül-qamə ağacıdır və həbbətül-qəlb mələkut dünyasında bitir, onda olan hər şeyin canı vardır. Necə ki, demişlər:

هرچه آنجایکه مکان دارد
پا به سنگ و کلوخ جان دارد
(Jafar, 1375, s. 247).

Orda məkanı olan hər şeyin
Daş və quru gilın canı vardır.

O həbbətül-qəlb bir toxumdur ki, əzəl və əbəd bağbanı “الارواح جنود مجنده” anbarından mələkut bağında

قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي

De: "Ruh Rəbbimin əmrindədir (Qurani-Kərim, 1991, 17/85)

əkmişdir və öz-özünə onu böyüdür ki,

مِنَ الْمَاءِ كُلِّ شَيْءٍ حَيٍّ

Hər bir canlıyı sudan yaratdığımızı bilmirlərmimi?! (Qurani-Kərim, 1991, 21/30) elm suyu və nəsimin köməyi ilə. Yəminullahın bərəkərindən bu həbbətül-qəlbə çatır, yüz min ruhani qol-budaq ondan çıxır, o bərəkət və tərəvətdən bu mənə ibarətdir ki, “ضرب الله مثلاً كلمة طيبة كشجرة” “ضرب الله مثلاً كلمة طيبة كشجرة طيبة” Kələme-ye təyyibə adlanan həbbətül-qəlb təyyibə ağac olur ki,

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ

Məgər Allahın necə bir məsəl çəkdiyini görmürsənmi? Xoş bir söz (la ilahə illallah, Muhəmmədun rəsulullah) kökü yerdə möhkəm olub budaqları göyə ucalan gözəl bir ağac (xurma ağacı) kimidir (Qurani-Kərim, 1991, 14/24) və bu ağacdən bir əks maddi aləmdədir ki, onu kölgə adlandırırlar, bədən adlandırırlar, müntəsibül-iqamə adlandırırlar. Bu təyyibə ağac

böyüməyə başlayanda və kamala yaxınlaşanda eşq bir guşədən baş qaldırır və özünü ona sarıyır, o həddə qədər çatır ki, onda heç bir bəşəriyyət nəmi saxlamır. Eşq sarılması bu ağacda artdıqca əksi müntəzibül-qamə olan ağac saralır və zəifləyir ki, birdəfəlik əlaqə qırılır. Belə ki, o ağac mütləq ruhdur və ona layiqdir ki, ilahi bağda yerdə tutsun ki,

فَادْخُلِي فِي عِبَادِي، وَاَدْخُلِي جَنَّتِي

(Əməlisaleh) bəndələrimin zümrəsinə daxil ol! (Onlarla birlikdə) Cənnətimə varid ol!" (Qurani-Kərim, 1991, 89/29-30) və bu ləyaqət eşqdən tapıldığı üçün eşq saleh əməldir ki, onu bu mərtəbəyə çatdırır.

إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ

Pak söz (tövhid kəlməsi, zikr, həmd-səna) Ona tərəf yüksələr və pak sözü də (Allah dərğahına) yaxşı əməl qaldırar (Qurani-Kərim, 1991, 35/10) və bu məqamın istedadının səlahiyyətidir. O ki, deyirlər filankəs salehdir, yeni bir işi görməyə hazırdır. Eşq canı daimi aləmə çatdırsa da, cismi fəna aləminə aparır. Çünki maddə aləmində heç nə yoxdur ki, eşq yükünü çəkməyə gücü çatsın. Və bir böyük bu mənə haqqında demişdir:

دشمن که فتادست به وصلت هوش

یک لحظه مبادا به طرب دست رسش

نی نی نکنم دعای بد زین سپیش

گر دشمن از آهنت عشق تو بشش

(Jafar, 1375, s. 248).

Düşmən ki, vüsala həvəsi ilə çatmışdır

Bir an əli şadlığa çatmasın.

Yox yox bundan sonra bəd dua etmərəm

Düşmən dəmirdən olsa da, sənin eşqin ona bəsdir

XII Fəsil

Eşq ağasının evində doğulan bəndədir ki, əzəl şəhristanında bəslənmişdir, əzəl və əbəd soltanı iki dünyanın dərğalığını ona təqdim etmişdir, bu dərğa hər vaxt bir yerə gedər, hər müddət bir iqlimə nəzər salar. Onun fərmanında belə yazılmışdır ki, hansı şəhərə üz tutsa, o şəhərə xəbər çatar, onun üçün bir inək qurban edərlər ki,

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقْرَةً

"Allah sizə bir inək kəsmənizi əmr edir!" (Qurani-Kərim, 1991, 2/67)

Nəfs inəyi öldürülməyə qədər o şəhərə qədəm basmaz. Və insan bədəni şəhər kimidir, onun üzvləri onun küçələri və onun damarları onun arxlarıdır ki, küçəyə axıtılmışlar və onun hissləri sənətkarlardır ki, hər biri bir iş məşğuldurlar.

Nəfs inəkdir ki, bu şəhərdə xarablıqlar edir və onun iki başı vardır. Biri tamah və biri arzu. Xoş rəngi var, açıq sarıdır, aldadıcı, kim ona baxsa şad olar.

صَفْرَاءُ فَاقِعَ لَوْنُهَا تَسْرُّ النَّاطِرِينَ

"(Allah) onun tünd sarı rəngli və görənlərə xoş gələn (bir inək) olduğunu buyurur" (Qurani-Kərim, 1991, 2/69).

Qoca deyil ki "Bərəkət sizin böyüklərinizə aiddir" hökmü ilə onda təbərrik axtarsınlar, cavan deyil ki, "الشباب شعبه من الجنون" fətvəsi ilə vəzifə qələmini ondan götürsünlər, nə şəriətli ona anlayar, nə ağıllı onu dərk edər. Nə behiştə fəxr edər, nə cəhənnəmdən qorxar ki,

لَا فَارِضٌ وَلَا بَكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ

"Allah o inəyin nə çox qoca, nə də çox cavan deyil, bunların ikisinin arasında (düyə) olduğunu buyurur (Qurani-Kərim, 1991, 2/68).

نه علم نه دانش نه حقیقت نه یقین

چون کافر درویش نه دنیا و نه دین

(Jafar, 1375, s. 249)

Nə elm, nə bilik, nə həqiqət, nə yəqin

Kafir dərvişdirsə nə dünya və nə din.

Nə riyazət dəmiri ilə bədən torpağını yarar ki, ona hazır olsun ki, əməl toxumunu onda səpsinlər, nə fikir vedrəsi ilə dərk quyusundan elm suyu çəkər ki, məlum vasitəsilə məchula çatsın. Daim özbaşınalıq səhrasında cilovu qırılmış kimi dolanar

لَا دُلُورٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلِّمَةً لَا شَيْئَةَ فِيهَا

"(Rəbbiniz) buyurur ki, o (heç kəsə) ram olmayıb boyunduruq götürməyən, tarla sürməyən, əkin suvarmayan, eyibsiz-qüsursuz və ləkəsiz (sapsarı) bir inəkdir" (Qurani-Kərim, 1991, 2/71)

Və hər inək bu qurbanlığa layiq deyil və hər şəhərdə belə inək yoxdur və hər kəsdə o ürək yoxdur ki, bu inəyi qurban edə bilsin və hər vaxt bu xoşbəxtlik hər kəsə nəsib olmaz.

سالها باید که تا یک سنگ اصلی ز آفتاب

لعل گردد در بدخشان یا عقیق اندر یمن

(Jafar, 1375, s. 249).

İllər lazımdır ki, əsil bir daş günəşdən

Ləl olsun, bədəxşan dürrü, ya Yəməndə əqiq.

تمت الرسالة و الحمد لله رب العالمين

و صلواته على خير خلقه و آله اجمعين و سلم تسليما

Risalət tamamlandı və həmd olsun aləmlərin Rəbbi olan Allaha.

Və onun salavat və salamı ən üstün yaradılışının və bütün ailəsinin üzərinə olsun.

“Munisul-uşşaq” əsərinin şərhı

Munisul-uşşaq

Cədvəl

1.	Allaha həmd və peyğəmbərə salam	Yusif surəsinin ayəsi ilə başlayır.
2.	Əsərin adı	Yusif və Züleyxanın eşq dastanından götürülüb
3.	Yazılma səbəbi	Eşqin hekayəsini danışmaq
4.	Ağlın tərifı	Allahın yaratdığı ilk parlaq gövhər ağlıdır.
5.	Ağlın simovlu	Cavansaçlı qoca “cavid-e xerəd”, şeyx, pır
6.	Ağlın məkanı	Nakocaabad, Beytül-müqəddəs, Ruhabad
7.	Ağlın yaşı	Qədim ilə aiddir, amma il görməmişdir və çox qədimdir, amma süstlük hələ ona yol tapa bilməmişdir
8.	Salik insan	Ağlı (hüsnü, eşqı, hüznü) olan insan
9.	Salikin simvolu	Yusif, Züleyxa, Yaqub
10.	Salikin əvvəlki yeri	həm göyə aiddir, həm yerə, həm cismanidir, həm ruhani
11.	Salikin hazırkı yeri	torpaq aləmi
12.	Salikin getdiyi yer	bizim vilayətdən də (məna aləmi) bir guşəni onun üçün seçmişlər
13.	Maddi aləmin yeddi piri	Dəst-e istiqna, sine-ye tələb, biyaban-e heyret, hökm-e riyazət, douran-e esteqamət, gəriban-e təslim, səccade-ye ibadət
14.	Hekayə	Burada iki qissə Adəmin yaranışı, Yusif və Züleyxa qissəsi nəql olunur
15.	Sual-cavab	Hüzn-Yaqub, eşq-Züleyxa
16.	Son məqsəd	Həyat suyu

“Munisul-uşşaq” fikrimizcə Söhrəvərdinin farsdilli risalələri arasında öz məzmun gözəlliyi ilə fərqlənir. Bu əsər sufi əsəri olsa da, məzmunu bütünlüklə “Yusif və Züleyxa” dastanından götürülmüşdür. Söhrəvərdiyə qədər və ondan sonra “Yusif və Züleyxa” mövzusunda yazılan heç bir əsərin süjeti bu qədər dolğun və maraqlı qurulmamışdır. Əsəri maraqlı edən cəhət hüsn, eşq, hüznün obrazların xüsusiyyəti kimi yox, hüsn, eşq, hüznün simvolu olaraq Yusif, Züleyxa və Yaqub surətlərindən istifadə olunmasıdır. Belə bir metoddan istifadə olunması farsdilli sufi ədəbiyyatın birinci, bəlkə də sonuncudur. Əsərin adından da görüldüyü kimi burada eşq dastanından bəhs olunur. Amma məqsəd təkə eşqin yox, həm də

ağıl və mərifətin bəyanıdır. Bu əsərin dili o qədər rəvan və cəlbedicidir ki, oxuduqca ondan ayrılmaq olmur. Əsərdə Quran ayələri, fars və ərəb dilində kiçikhəcmli şeirlər, iki Quran qissəsi vardır.

1. *Allaha həmd və peyğəmbərə salam:* Söhrəvərdinin bu əsərinin müqəddiməsini digər əsərlərdən fərqləndirən cəhət onun Yusif surəsinin 3-cü ayəsi ilə başlamasıdır.

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ

“Biz bu Qur’anı sənə vəhy etməklə sənə üçün ən gözəl hekayəti (qissəni) danışırıq. Hərçənd ki, sən əvvəlcə (ondan) əsla xəbərdar deyildin” (Qurani-Kərim, 1991, 12/3)

2. *Əsərin adı:* Ayədən də görüldüyü kimi Yusif və Züleyxanın eşq dastanından götürülmüşdür.

3. *Yazılma səbəbi:* Eşq hekayəsinin üstündə insana nicat yolunun göstərilməsi.

4. *Ağlın tərif:* Bil ki, Sübhən və Mütəal Allahın yaratdığı ilk şey bir gövhər idi parlaq, onu ağıl adlandırdı ki, “Allahın yaratdığı ilk şey ağıldır” və bu gövhərə üç xüsusiyyət bəxş etdi: Biri Haqqı tanımaq, biri özünü tanımaq və biri əvvəl olmayıb sonra olanı tanımaq. Allah-Təalanı tanımağa bağlı olan xüsusiyyətdən hüsn yarandı ki, onu “gözəllik” adlandırırlar, özünü tanımağa aid olan xüsusiyyətdən eşq yarandı ki, onu “mehr” adlandırırlar, yox idi, sonra oldu xüsusiyyətindən hüzn yarandı ki, onu “kədər” adlandırırlar. Eyni bulaqdan yaranmış olan hər üçü bir-birinin qardaşıdır. Böyük qardaş olan hüsn özünə baxdı, özünü yaxşı əzəmətli gördü, onda sevinc yarandı, bir təbəssüm etdi, neçə min müqərrəb mələklər o təbəssümdən yarandı. Ortancıl qardaş olan eşqin hüsnlə ünsiyyəti var idi, gözünü ondan çəkə bilmirdi, xidmətində idi, hüsnün təbəssümü yarananda onda bir həyəcan qopdu, iztiraba düşdü, bir hərəkət etmək istədi, kiçik qardaş olan hüzn ondan asıldı, bu asılmadan asiman və yer yarandı.

5. *Ağlın simovlu:* Cavansaçlı qoca “cavid-e xerəd”, şeyx, pır

6. *Ağlın məkanı:* Yaqubun cavabında hüzn, Züleyxanın cavabında eşq öz məkanları haqqında məlumat verirlər. “Hüzn dedi: “Nakocaabad” ölkəsindən, pakların şəhərindən.” “Ey yüz min əziz can sənə fəda olsun, hardan gəlib hara gedirsən və sənə nə çağırırlar? Eşq ona cavab verdi ki, Mən beytül-müqəddəsdənəm, ruhabad məhəlləsindən, hüsnün qapısından. Hüsnün qonşuluğunda bir evim var, mənim peşəm səyahətdir, tək sufiyəm, hər vaxt bir tərəfə üz tuturam, hər gün bir mənzildə oluram, hər gecə bir yerdə qərar tuturam.”

7. *Ağlın yaşı:* Qədim ilə aiddir, amma il görməmişdir və çox qədimdir, amma süstlük hələ ona yol tapa bilməmişdir.

8. *Salik insan:* Qeyd etdiyimiz bu əsərdə salik olaraq ağıl – hüsn, hüzn, eşq verilmişdir. Bunu bütün hekayə boyu görmək olar. Eşqin Züleyxaya verdiyi cavab da onu göstərir ki, bu üç

qardaşlar saliklərdir: “Mənim peşəm səyahətdir, tək sufiyəm, hər vaxt bir tərəfə üz tuturam, hər gün bir mənzildə oluram, hər gecə bir yerdə qərar tuturam.

9. Salikin simvolu: Hüsnün simvolu Yusif, eşqin simvolu Züleyxa, hüznün simvolu Yaqubdur. “Yaxın gələndə hüsnü gördü ki, özünü Yusifə qatmışdı. Belə ki, hüsnlə Yusifin arasında heç bir fərq yox idi”. “Bir neçə gün keçdi, Yaqubun hüsnlə ünsiyyəti yarandı, belə ki, bir an onsuz qala bilmirdi. Nəyi vardısı, hüznə bəxş etdi, əvvəl gözünün qarasını peşkeş etdi ki,

وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ

“Dərd-qəmdən (həmişə ağlamaqdan Yə’qubun) gözlərinə ağ gəldi” (Qurani-Kərim, 1991, 12/84)

sonra evini “beytul-əhzan” adlandırdı və idarəçiliyi ona verdi”. “Züleyxa bu sözü eşidəndə evi eşqə verdi və eşqi öz canında əziz tutdu. O vaxta qədər ki, Yusif Misirə gəldi.”

10. Salikin əvvəlki yeri: “Birdən bizim vilayətimizdə səs yayıldı ki, torpaq aləmində birini yaratmışlar, çox qəribədir, həm göyə aiddir, həm yerə, həm cismanidir, həm ruhani, o tərəfi ona vermişlər, bizim vilayətdən də bir guşəni onun üçün seçmişlər”.

11. Salikin hazırkı yeri: “Torpaqdan olan Adəmi (ə) yaradanda mələklər aləminə səs düşdü ki, müxalif dörd (ünsürdən) bir xəlifə yaratdılar. Birdən təqdir rəssamı tədbir pərgarını torpaq taxtasına qoydu, gözəl bir surət yarandı. Bir-birinə düşmən olan bu dörd ünsürü xüsusi zabitlər olan bu yeddi gedənə verdilər ki, onları altı cəhətli zindanda məhbus etdilər. Necə ki, günəş Cəmşidi qırx dəfə mərkəzin ətrafına çıxdı, “Qırx sabah” tamam olanda insanlıq köynəyini boyunlarına saldılar ki, dörd ünsür yeganə oldu”.

12. Salikin getdiyi yer: Bizim vilayətdən (ağlın olduğu yer) də bir guşəni onun üçün seçmişlər.

13. Maddi aləmin yeddi piri: Dəst-e istiqna (istiqna əli), sine-ye tələb (tələb sinəsi), biyaban-e heyərət (heyərət biyabanı), hökm-e riyazət (riyazət hökmü), douran-e esteqamət (istiqamət dövrəsi), gəriban-e təslim (təslim yaxası), səccade-ye ibadət (ibadət səccadəsi). “İndi ki, bizi ayırdılar tədbir odur ki, hər birimiz bir tərəfə üz tutaq, riyazət hökmü ilə səfərə çıxaq, bir müddət sabitqədəm dünyanın ayağı altında tapdanaq, təslim yaxasını başımıza çəkək, qəzavüqədərin rəngbərəng səccadəsində bir neçə rükət qılaq, olsun ki, bu varlıq və fəsad aləminin tərbiyəçiləri olan bu yeddi guşəneşin pirin səyi ilə şeyxin xidmətinə qayıdaq”.

14. Hekayə: Bu əsərdə Quranda olan Adəmin yaranışı hekayəsi, Yusif və Züleyxa hekayəsi verilmişdir. Amma bunlara haşiyəli hekayə demək olmaz. Çünki əsərin özü ikinci hekayənin əsasında qurulmuşdur. Adəmin yaranışı hekayəsini isə müqəddimə kimi verilməsini deyə bilərik.

15. Sual-cavab: Hüznə Yaqub, eşqlə Züleyxa arasında dialoqlar mövcuddur. Ən uzun dialoq isə eşqin insanı Züleyxaya tanıtdırığı hissədir.

16. Son məqsəd: Burada da əsərin son məqsədi insanın həyat suyunu tapmasıdır. “Dərhal pir salam verir, onu əzizləyir və öz yanına çağırır. Orada “həyat suyu” adlanan bir bulaq vardır, orada qüsul etməsini buyurur. Əbədi həyat qazananda İlahi kitabı ona öyrədir.”

Söhrəvərdinin “Munisul-uşşaq” əsərində digər əsərlərdə rast gəlmədiyimiz “can şəhristanı” adlı bir ifadə vardır ki, onun haqqında yazılanları oxuduqdan sonra məlum olur ki, bura:

“Bil ki, bu doqquz mərtəbəli köşkün yuxarısında bir tağ vardır ki, ona “can şəhristanı” deyirlər və onun izzətdən olan divarı və əzəmətdən olan xəndəyi vardır”.

“Can şəhristanı”ndan məqsəd fəlsəfədə “aləm-e oqul” adlandırılan yerdir. Ümumiyyətlə, dünyanın yaranışı üç ümumi mərhələyə bölünür: “Aləm-e oqul”, “Aləm-e misal” və “Aləm-e maddə”. “Ağıllar aləmi”ndən məqsəd isə ilk dəfə Farabinin işlətdiyi, sonradan İbn Sinanın qəbul etdiyi və Söhrəvərdinin və Molla Sədranın dəyişikliklər etdiyi on ağıldır. Bu on ağıl nəzəriyyəsidəki ağıl insanın idrak ağılı yox, qeyri-maddi mücərrəd varlığa işarədir.

“Və o şəhristanın darvazasında cavansaçlı bir qoca vardır və onun adı “cavid-e xerəd” piri, o öz yerindən tərənəmədən həmişə səyyahlıq edir və yaxşı qoruyandır, ilahi kitabı oxuya bilir və əzəmətli fəsahtə malikdir, amma laldır. Qədim ilə aiddir, amma il görməmişdir və çox qədimdir, amma süstlük hələ ona yol tapa bilməmişdir”.

Burada işlənən “cavid-e xerəd” isə Söhrəvərdinin digər təbiri ilə desək əql-e sorx, əql-e fəal, yaxud Cəbraildir. “Əql-e sorx”, “Avaz-e pər-e Cəbrail”də də gördük ki, bu varlıq maddə və zamandan ayrı olduğuna görə ona “cavan qoca” deyilirdi.

Bəs “can şəhristanı”na daxil olmaq üçün nə etmək lazımdır?

و هر که خواهد که بدان شهرستان رسد ازین چهار طاق شش طناب بگسلد و کمندی از عشق سازد و زین ذوق بر مرکب شوق نهد، و به میل گرسنگی سرمه بیداری در چشم کشد، و تیغ دانش به دست گیرد، و راه جهان کوچک برسد، و از جانب شمال درآید و ربع مسکون طلب کند.

“Kim o şəhristana çatmaq istəsə bu dörd tağdan altı kəndiri kəssin və eşqdən bir kəmərdüzəltsin, şövq miniyinə zövq yəhərini qoysun və aqlıq mili ilə oyaqlıq sürməsinə gözə çəksin və bilik qılıncını ələ alsın və kiçik dünya yoluna çatsın, şimal tərəfdən daxil olsun məskun dördə biri (insan yer kürəsinin dördə birində məskən salmışdır) tələb etsin” (Jafar, 1375, s. 240).

“Dörd tağ” dörd ünsürdən ibarət olan nasut aləmi”, “altı kəndir” altı cəhət, onlardan qırılmaq yəni nasut aləmi və onlardan qırılmaq deməkdir. Müəllif burada “eşq kəməri”, “zövq yəhəri”, “şövq miniyi”, “aqlıq mili”, “ayıqlıq sürməsi”, “bilik qılıncı” təşbehlərindən istifadə etməklə

dilini daha da gözəlləşdirmişdir. İnsan eşq, zövq, şövq, aclıq, oyaqlıq və biliklə öz sülukuna başlaya bilər.

“Və şəhristana çatanda üç təbəqəli bir köşk görür: Birinci təbəqənin iki hücrəsi var, birinci hücrədə suya bir taxt sərilməmiş və biri o taxta söykənmişdir, təbiəti rütubətə meyllidir, çox zirəkdir, amma unutkanlıq ona üstün gəlir. Hansı çətinliyi ona desən, dərhal həll edər, amma yadında qalmaz. Və onun qonşuluğunda ikinci hücrədə oddan bir taxt sərilməmiş və biri ona söykənmişdir, təbiəti quruluğa meyllidir, cəld çevik, amma çirkin, rəmzləri gec kəşf edə bilər, amma dərk etdisə, heç vaxt yadından çıxarmaz. Onu görəndə yağlı dili işə salar, onu rəngli şeylərlə aldatmağa başlayar və hər an özünü bir şəkildə ona təqdim edər. Onunla heç iltifat etməməlidir, ondan üz çevirməli, miniyə qışqırmalı və ikinci təbəqəyə getməlidir. “Orada da iki hücrə görür, birinci hücrədə küləkdən taxt salınmış, biri o taxta söykənmişdir, təbiəti soyuğa meyllidir, yalan demək, böhtan atmaq, hərzə danışmaq, öldürmək, yoldan çıxarmağı sevir. Və həmişə bilmədiyi şeyə hökm edir. Və onun qonşuluğunda ikinci hücrədə buxardan bir taxt sərilməmiş və o taxta biri söykənmişdir, təbiəti hərərətə meyllidir, yaxşını-pisi çox görmüş, gah mələklər kimi olur, gah divlər kimi, qəribə şeyləri onda taparlar, həmçinin yaxşı nicat bilir və cadunu ondan öyrənirlər. Onu görəndə yaltaqlıq edər və əlini cilovuna salıb onu həlak etməyə çalışar. Qılıncı ona göstərər, qılıncdan qorxar ta onun qarşısından qaçar”.

Üçüncü təbəqəyə çatanda ürəkaçan bir hücrə görür və o hücrədə torpaqdan bir taxt sərilməmişdir, biri o taxta söykənmişdir, təbiəti orta həddə yaxın, fikir ona üstün. Onun yanında çoxlu əmanət toplanmışdır, ona nə tapşırırsalar, heç xəyanət etməz, bu camaatdan əldə olunmuş qəniməti ona tapşırlar ki, başqa bir vaxt işə yarasın. Ordan ayrılanda getməyə başlar, qarşısına beş darvaza çıxar:

Birinci təbəqədə müştərək və xəyal, ikinci təbəqədə vahimə və müxəyyələ, üçüncü təbəqədə hafizə adlanan beş batini hissiyyat üzvü yerləşmişdir.

“Birinci darvazanın iki qapısı vardır və hər qapıda badama oxşayan uzun bir taxt sərilməmişdir və önündə biri qara və biri ağ olan iki pərdə salınmış və darvazaya çoxlu bəndlər vurulmuşdur. Biri hər iki taxta söykənib, gözətçilik ona aiddir. O neçə illik yolu görə bilər, daha çox səfərdədir, öz yerindən tərpənər, hara istəsə gedər. Bir məsafə olsa da, qısa zamanda çatar, ikinciyə çatanda buyurur ki, hər kəsi darvazaya qoymasın və əgər bir yerdən bir dəlik yaransa, tez xəbər verər”.

Gözlər – iki qapı, badama oxşarlıq, önündə bir qara bir ağ iki pərdə, görmək

“Və ikinci darvazaya gedər, ikinci darvazanın iki qapısı vardır, hər qapının uzun dəhlizi vardır, iç-içə tilsimlənmişdir və hər qapının axırında dairəvi bir taxt sərilməmişdir və biri hər iki taxta söykənmişdir və o xəbər sahibidir və onun bir qapıya yolu vardır ki, həmişə üzündə olar.

Və bu peyk təzə görünən hər surəti qəbul edər və ona çatdırar və o bunu dərk edər və ona buyurar ki, nəyi eşitsə tez desin, hər surətə özünə yol verməsin və hər avazla yoldan çıxmasın.”

Qulaq – iki qapı, uzun dəhliz, eşitmək

“O oradan üçüncü darvazaya gedər. Üçüncü darvazanın da iki qapısı vardır və hər qapıdan uzun dəhliz gedir ki, hər iki dəhlizin başı bir hücrəyə birləşir və o hücrədə iki kürsü qoyulmuşdur və biri hər iki kürsüdə oturmuşdur və xidmətçisi vardır ki, ona külək deyirlər. Hər gün dünyanın ətrafını dolanır, gördüyü hər yaxşı və pisdən ona bir fayda gəlir və o bunu tərifləyir və xərcləyir. Ona deyir ki, alış-veriş az etsin və artığın ətrafında fırlanmasın”.

Burun – iki qapı, uzun dəhliz, külək (nəfəs)

“Və oradan dördüncü darvazaya gələr və dördüncü darvaza bu üç darvazadan daha genişdir. Bu darvazada xoş sulu bulaq vardır, çeşmənin köynəyi mirvaridən divardır, çeşmənin ortasında rəvan taxt vardır və o taxtda biri oturmuşdur. Onu dadbilən adlandırırlar, o dörd müxalifi fərqləndirə bilir, hər dördünün bölgü və tərtibini o apara bilər. Və gecə-gündüz bu işlə məşğuldur, buyurar ki, o işi ehtiyac olan qədərində etsin”.

Ağız - əvvəlki üçündən geniş, xoş sulu bulaq, köynəyi miravridən, çeşmənin ortasında taxt (dil), dadbilən

“Və oradan beşinci darvazaya gələr və beşinci darvaza şəhristanın ətrafından çıxmışdır. Şəhristanda nə varsa bu darvazanın ortasındadır. Bu darvazanın ətrafında bir büsat qurulmuşdur və biri büsatda elə oturmuşdur ki, büsat ondan dolmuşdur. Səkkiz müxalifə hökm edir, hər səkkizinin arasında fərq yaradır və bir an bu işdən qafil deyil, ona fərqləndirən deyirlər. Buyurur ki, büsat qət olunsun və darvazanı bağlayar”.

Lamisə - şəhristanın ətrafından çıxıb, büsat onunla dolub.

Bunlar da insanın beş zahiri hisslərinin təsviridir.

Bu beş darvazadan kənara çıxanda şəhristanın ortasına gələr və şəhristan meşəsinə gedər. Ora çatanda yandırılmış bir atəş görər və biri oturub həmin atəşdə nəşə bişirir. Biri atəşi gücləndirir, biri bərk tutmuşdur ki, bişsin, biri daha lətif olanı ayırır, qazanın dibində qalanı ayırır və şəhristan əhlinə paylayır. Lətif olanı lətifə verir, çirkin olanı çirkinə çatdırır. Bir ucaboynu dayanıb yeməyi qurtaranın qulağını tutur və yuxarı çəkir. Meşənin ortasında bir şir və vəhşi qaban dayanmışdır, biri gecə-gündüz öldürmək və parçalamağa məşğuldur, digəri oğurlamaq, yemək və içməyə məşğuldur. Yəhərdən kəməndi açır və onların boynuna atır, möhkəm bağlayır və ordaca onları atır, miniyin cilovunu tapşırır, mindiyi heyvana qışqırır və bir təpiklə bu doqquz qapıdan dünyaya çapır və can şəhristanının darvazasına çatır və özünü darvazanın qarşısına çatdırır.

İnsanın bədənində olan heyvani qüvvələr izah olunduqdan sonra, salik nəhayət ki, can şəhristanına gəlib çatır.

Salik “can şəhristan”ına çata biləndə o nə qazanır?

“Dərhal pir salam verir, onu əzizləyir və öz yanına çağırır. Orada “həyat suyu” adlanan bir bulaq vardır, orada qüsl etməsini buyurur. Əbədi həyat qazananda İlahi kitabı ona öyrədir”.

“Dirilik suyun”da qüsl edən ya ondan içən əbədilik qazanır. “Həyat suyu”ndan məqsəd mərifət ya ilahi sirlərdir. “Əql-e sorx” əsərində də bu bulağa işarə olunmuşdur. “Can şəhristan”ına çatmaq üçün salik beş daxili hissiyyat üzvü, beş xarici hissiyyat üzvü, heyvani qüvvələrdən qırılmalı, ixtiyari ölümü seçməlidir ki, “dirilik suyundan” içib əbədilik qazana bilsin.

Bu əsərdə böyük maraq doğuran səbəblərdən biri də bir çox sufi əsərlərində eşqin ağılla qarşı-qarşıya qoyulmaması, əksinə eşqin də ağıldan irəli gəldiyini göstərməkdir. Əsərin əsas qəhrəmanları olan hüsn-Yusif, eşq-Züleyxa və hüzn-Yaqub haqqında bunlar yazılmışdır. Əsər məhz ağıldan yaranmış olan bu üç salikin seyrü-suluku üzərində qurulmuşdur.

Hüsn-eşq-hüzn: “Padşah olan hüsn dedi ki, əvvəl mən təkə qabağa gedim. Əgər mənim xoşuma gəlsə, bir neçə gün orda qalaram, siz də mənim ardımca gəlin. Elə isə hüsn sultanı əzəmət miniyinə mindi və Adəm varlığının şəhərinə üz qoydu. Ürəkoxşayan xoş və xürrəm bir yer tapdı, endi, tamamilə Adəmi tutdu, elə ki, Adəmdə heç nə qoymadı”.

“Eşq hüsnün getməsindən xəbər tutanda əlini hüznün boynuna saldı və hüsnün ardınca getdi. Mələkut əhli xəbər tutanda birdəfəlik onların ardınca getdilər. Eşq Adəmin məmləkətinə çatanda hüsnü gördü izzət tacını başına qoyub Adəmin varlıq taxtında oturub. Özünü orada yerləşdirmək istədi, alını dəhşət divarına dəydi, yerə yıxıldı. Hüzn dərhal əlini tutdu. Eşq gözünü açanda mələkut əhlini gördü ki, sıx gəlmişdilər. Üzünü onlara tutdu, onlar özünü ona təslim etdilər və öz padşahlığını ona verdilər. Və hamılıqla hüsnün dərğahına üz tutdular. Yaxına gələndə eşq komandan olduğundan öz naibliyini hüznə verdi və dedi hamı yerin ətrafından öpsünlər. Çünki yaxınlığa taqətləri yox idi. Mələkut əhlinin gözü hüsnə düşəndə hamı səcdəyə getdilər və yeri öpdülər ki, “Bundan sonra mələklərin hamısı ona (tə’zim məqsədilə) səcdə etdilər”.

Hüsn bir müddət idi ki, Adəmin varlıq şəhərindən çıxmışdı və öz aləminə üz tutub gözləyirdi ki, harada onun izzətinə layiq olan bir nişanə tapacaq. Növbə Yusifə çatanda hüsnə xəbər verdilər, hüsn dərhal yola düşdü. Eşq hüznün köynəyinin qolundan tutdu və hüsnün dalınca getdi. Yaxın gələndə hüsnü gördü ki, özünü Yusifə qatmışdı. Belə ki, hüsnlə Yusifin arasında heç bir fərq yox idi. Eşq hüznə buyurdu ki, təvazö halqasını tərپətsin. Cənab hüsndən səs gəldi ki, kimdir. Eşq hal dili ilə cavab verdi ki:

Qulun yanına ciyəri xəstə qayıtdı

Bıçarə ayaqla getdi, baş ilə qayıtdı (Jafar, 1375, s. 237).

Hüsn istiqna əlini tələbin sinəsinə qoydu, eşq həzin səslə bu beyti oxudu:

Həqiqətən mənim sənə tay kimsəm yoxdur

Cəfa etmə ki, mənim sənə cəfana taqətim yoxdur (Jafar, 1375, s. 237).

Hüsn bu nəğməyə qulaq asıb rahatlıqla ona cavab verdi:

Ey eşq, vaxt var idi, mən sənənlə şad idim

Bu gün özüm səndənəm, yadıma gəlmir (Jafar, 1375, s. 238).

Eşq elə ki, ümitsiz oldu, hüznün əlini tutdu, heyrət biyabanına üz qoydu və öz-özünə bunu zümzümə edirdi:

Sənənlə vətəninə heç bir əl qalib olmasın

Mənim canımdan qeyrisi sənənlə qəminə yanmasın

İndi ki, intizarda günüm çatdı

Mən özüm getdim kimsə bu günə qalmasın (Jafar, 1375, s. 238).

Hüzn hüsnədən ayrı qaldığından eşqə dedi: Biz hüsnün xidmətində sənənlə idik, ondan xirqəmiz var, bizim pirimiz odur. İndi ki, bizi ayırdılar tədbir odur ki, hər birimiz bir tərəfə üz tutaq, riyazət hökmü ilə səfərə çıxaq, bir müddət sabitqədəm dünyanın ayağı altında tapdanaq, təslim yaxasını başımıza çəkək, qəzavüqədərin rəngbərəng səccadəsində bir neçə rükət qılaq, olsun ki, bu varlıq və fəsad aləminin tərbiyəçiləri olan bu yeddi guşəneşin pirin səyi ilə şeyxin xidmətinə qayıdaq. Bu qərara gəldikdə hüzn Kənan şəhərinə üz qoydu və eşq Misir yolunu tutdu”.

“Hüznün yolu yaxın idi, bir mənzillə Kənanə çatdı, şəhərin qapısından daxil oldu, bir pis istəyirdi ki, bir neçə günü onunla keçirsin. Kənanlı Yaqubun xəbərini eşitdi, birdən onun evinin qapısından daxil oldu, Yaqubun gözü ona sataşdı, tanışlıq və onda eşq əlaməti görünən bir müsafir gördü”. “Və o biri tərəfdən həyəcanlı eşq Misirə getdi, iki mənzili bir mənzil edib Misirə çatdı və beləcə yoldan bazara daxil oldu”. “Misir şəhərinə vətənlə düşdü, adamlar topladılar, eşq qələndər kimi, üzü tərəşlanmış, hər yerdən keçir, hər xoşüzlü oğlana baxırdı, hər guşədən ciyərpərə axtarırdı. Heç kəs onun işinə rast gəlmirdi. Əziz-e Misrin sarayının yerini soruşdu və Züleyxanın hücrəsinin qapısından başını içəri saldı. Züleyxa bu hadisəni görəndə ayağa qalxdı.”

“Ərəbdə olanda məni eşq çağırırlar, Əcəmə gələndə mənə mehr deyirlər. Asimanda təhrik etməklə məşhürəm, yerdə sakitləşdirməklə tanınırım, çoxdankı olsam da, hələ cavanam və heç nəsis olsam da, böyük nəsilənəm” (Jafar, 1375, s. 239-240). Bil ki, hüsnün adlarından biri camaldır və biri kamal. Və hədisdə vardır ki: “Həqiqətən Allah-Təala gözəldir və gözəlliyi sevir” Ruhani və cismani nə varlıq varsa, kamal axtarışındadırlar. Kimsəni görməzsən ki, onun

camala meyli olmasın. Elə isə əgər yaxşı düşünsən hamı hüsnün axtarışındadır və onda çalışırlar ki, özlərini hüsnə çatdırsınlar. Və hamının sevimlisi olan hüsnə çatmaq da çətinidir. Çünki hüsnə qovuşmaq yalnız eşq vasitəsilə mümkün olar. Və eşq hər kəsə özünə yol verməz, hər yerdə sığınacaq salmaz, və hər gözə görünməz, əgər o səadətə layiq olan bir kəsin əlamətini görsə, hüznü göndərər ki, vəkil kimi evi pak etsin və kimsəni evə buraxmasın. Və eşq Süleymanın gəlişini xəbər versin və bu nidanı etsin ki

يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ (نمل، 18، 18/27)

Zahir və batin hiss qarışıqlarının hər biri öz yerində qərar tutsun və ziyandan eşq qoşunu salamat qalsın. Yolun burnuna bir xələl dəyməsin. Və o ki, eşq gərək evin ətrafına dolansın, hamıya tamaşa etsin, qəlb hücrəsinə ensin, bəzisini xarab və bəzisini abad etsin. İşə həmin birinci üsulla etsin və bir neçə gün həmin işdə keçirsin, sonra isə hüsnün dərgahına getsin. Belə isə, məlum oldu ki, talibi mətluba çatdıran eşqdır. Cəhd etmək lazımdır ki, özünü ona layiq etsin ki, eşqi bilsin, aşıqların mənzil və mərtəbələrini tanısın, özünü eşqə təslim etsin və ondan sonra qəribəlikləri görsün.

Məhəbbət son həddə çatanda ona eşq deyirlər “Eşq ifrat dərəcədə olan məhəbbətdir”. Və eşq məhəbbətdən xüsusidir. Çünki bütün eşq məhəbbət olar, amma bütün məhəbbət eşq olmaz. Və məhəbbət mərifətdən xüsusidir. Çünki bütün məhəbbətlər mərifətdir, amma bütün mərifətlər məhəbbət deyil. Və mərifətdən iki qarşılıqlı şey doğar ki, ona məhəbbət və ədavət deyirlər. Çünki mərifət cismani ya ruhaniyə uyğun olacaq bir şeydir ki, onu xalis xeyir adlandırırlar və mütləq kamal deyirlər və insan nəfsi onun axtarışındadır, istəyir ki, özünü ora çatdırsın və kamal qazansın. Ya bir şeylə olacaq ki, nə uyğundur, nə münasib. İstər ruhani, istər cismani onu xalis şər adlandırırlar və mütləq nöqsan deyirlər. Və insan nəfsi daim ordan qaçır və oraya təbii nifrəti yaranır. Birincidən məhəbbət qalxır və ikincidən ədavət. Belə ki, birinci mərifət pilləsi, ikinci məhəbbət pilləsi, üçüncü eşq pilləsidir. Hamının üzərində olan eşq aləminə nərdivanın iki pilləsi mərifət və məhəbbətdən sonra çatmaq olar. Həmçinin eşq aləmi mərifət və məhəbbət aləminin sonudur və ona qovuşma güclü alimlər və zahid həkimlərin məqsədidir. Və buradan demişlər:

Eşq heç bir varlıqda yox idi

Aşıqlıq yalnız çatanda var idi (Jafar, 1375, s. 246).

Eşqi əşəqədən götürmüşlər və əşəqə o bitkidir ki, bağda ağacın dibində yaranır, əvvəl kökünü yerdə möhkəmləndirir, sonra başını çıxarır və özünü ağaca sarıyır və beləcə bütün ağacı bürüyənə qədər gedir. Ona elə işgəncə verir ki, ağacın damarlarının arasında nəm qalmır. Su və hava vasitəsilə ağaca çatan hər qıdanı tarac edir, o vaxta qədər ki, ağac quruyur. Həmçinin insanlıq aləmindədir ki, mövcudatın xülasəsidir. Həbbətül-qəlbə bağlı olan müntəşibül-qamə

ağacıdır və həbbətül-qəlb mələkut dünyasında bitir, onda olan hər şeyin canı vardır. Necə ki, demişlər:

Orda məkanı olan hər şeyin

Daş və quru gilin canı vardır (Jafar, 1375, s. 247).

Eşq ağasının evində doğulan bəndədir ki, əzəl şəhristanında bəslənmişdir, əzəl və əbəd soltanı iki dünyanın dərğalığını ona təqdim etmişdir, bu dərğa hər vaxt bir yerə gedər, hər müddət bir iqlimə nəzər salar. Onun fərmanında belə yazılmışdır ki, hansı şəhərə üz tutsa, o şəhərə xəbər çatır, onun üçün bir inək qurban edərlər ki,

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبُحُوا بَقْرَةً (بقره، 67)

Nəfs inəyi öldürülməyə qədər o şəhərə qədəm basmaz. Və insan bədəni şəhər kimidir, onun üzvləri onun küçələri və onun damarları onun arxlarıdır ki, küçəyə axıtmışlar və onun hissələri sənətkarlardır ki, hər biri bir işə məşğuldurlar.

Nəfs inəkdir ki, bu şəhərdə xarablıqlar edir və onun iki buynuzu vardır. Biri tamah və biri arzu. Xoş rəngi var, açıq sarıdır, aldadıcı, kim ona baxsa şad olar.

صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاطِرِينَ (بقره، 69)

Və hər inək bu qurbanlığa layiq deyil və hər şəhərdə belə inək yoxdur və hər kəsdə o ürək yoxdur ki, bu inəyi qurban edə bilsin və hər vaxt bu xoşbəxtlik hər kəsə nəsisib olmaz.

İllər lazımdır ki, əsil bir daş günəşdən

Ləl olsun, bədəxşan dürrü, ya Yəməndə əqiq (Jafar, 1375, s. 249).

Müəllif əsərin sonunda “nəfs inəyi” ifadəsini işlətməklə qeyd edir ki, insan “can şəhristan”ına çatmaq üçün öz daxilindəki nəfsi öldürməlidir. Çünki bu inəyin bir buynuzu tamah, digəri isə arzudur. Yalnız öz nəfs inəyini qurban edə bilən kəslər “can şəhristan”ına çata biləcəklər.

Nəticə

Şəhabəddin Söhrəvərdinin “Munisul-uşşaq” əsərinin tərcüməsi və təhlilindən məlum oldu ki, onun ideyalarını tək-cə bir əsərlə dərinləndirmək olmaz. Ona görə də Söhrəvərdinin sufi və irfani ideyalarının onun əsərlərinin kompleks tədqiqi nəticəsində daha dərinləndirmək mümkündür. Məsələn, “Əql-e sorx”da olduğu kimi “Munisul-uşşaq” əsərlərində salikin son məqsədi “Dirilik suyudur”. Hər iki əsərdə insan bədəninə dörd ünsürdən yarandığına işarə olunmuşdur. Munisul-uşşaq” və “Səfir-e Simurğ”da geniş şəkildə məhəbbət və eşqin tərifləri verilmişdir. “Munisul-uşşaq” və “Səfir-e Simurğ”da 19 quşun təsviri vardır.

Ədəbiyyat

Jafar, S. S. (1375). *Sharh-e resayel-e farsiy-e Sohreverdi*. Howzhe-ye honari

Qurani-Kərim, (1991). (Tərc. Z.Bünyadov və V. Məmmədəliyev). Bakı.

Sohreverdi, S. (1377). *Qessaha-ye Sheykh Ishraq*. Nashr-e markaz.